

TIASSAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 4, Sayı: 14, Aralık 2017, s. 230-242

Melek SARI GÜVEN¹

18. YÜZYIL ERMENİ TARİHÇİLERİNİN ESERLERİNDEN OSMANLI TARİHİ'NE KATKI ÖRNEKLERİ

Özet

Tarih yazıcılığı, geçmişten bugüne tarihin sosyal bilimler içinde değerlendirilebileceği noktaya gelmesinde katkıda bulunduğu için önemlidir. Tarihin yazımında yöntem nasıl önemli bir araçsa farklı dilde kaynakların kullanılması da bir araçtır. Osmanlı Tarihi, altı yüzyıllık seyri içinde birçok dilden kaynaklarla aktarılmış ve bu kaynakların sunduğu veriler her dönemde önemli olmuştur. İlk devirlerde Bizans, Çin, Arap kaynakları daha önemli haldeyken yakınçağ için Ermeni kaynaklarının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple Yakınçağ Osmanlı Tarihi araştırmaları için yararlanabileceğimiz kaynaklardan biri de Ermeni tarihçilerin yazmış olduğu eserlerdir. Ermenice olarak kaleme alınmış bu kaynaklar Osmanlı Tarihinin tüm yönleriyle araştırılabilmesi için önemlidir. Bu eserler dil, coğrafya, tarih, din ve edebiyat alanlarında bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada, 18. Yüzyıl tarihçilerinden Abraham G. Kretatsi, Mikayel Çamçıyan ve Abraham Yerevantsi'nin hayatları ve yazmış oldukları eserler hakkında bilgi verilecektir. Bu çalışmanın önemini, Ermeniceden çeviri yoluyla aktarılan bilgilerin 18. Yüzyıl Türk ve Ermeni tarih yazıcılığına katkısı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Yazıcılığı, Ermeni Tarihçiler, 18. Yüzyıl

¹Yrd.Doç.Dr., Bartın Üniversitesi Yakınçağ Ana Bilim Dalı, meleksari1@yahoo.com

EXAMPLES of CONTRIBUTION to THE OTTOMAN HISTORY FROM THE WORKS of THE 18th CENTURY of ARMENIAN HISTORIANS

Abstract

History writing contributed to the history where it can be evaluated in the social sciences of history from past to present. Using different sources for history is a tool and also the method is an important tool in writing history. Ottoman History has been transmitted through many sources from many societies along the six centuries, and the value given by these sources has always been important. In the first cycle, Byzantine, Chinese, Arab sources are important. For the modern era, the Armenian sources had important. This is one reason for Modern Ottoman History Research can benefit from resources that are works of the Armenian historians have written. These resources, which have been preserved in Armenian, are important for the investigation of all aspects of the Ottoman History. These works provide information on language, geography, history, religion and literature. In this work, 18th century Armenian historians will be informed about their lives and the works they wrote. These historians are Abraham G. Kretatsi, Mikayel Çamçıyan and Abraham Yerevantsi. The significance of this work is the transfer of the information given through translation from Armenia.

Key Words: Historical Writing, Armenian Historians, 18th Century

GİRİŞ

Tarih yazıcılığı, en basit anlamıyla insanların yaşadığı olayları kaydetme ve gelecek nesillere aktarma ihtiyacından doğmuş ve çeşitli aşamaları geçerek günümüz tarih yazıcılığına uzanmıştır. Ernst Breisach'a göre tarih yazımı, "...insanların geçmişi değerlendirme usullerini izlemek, bu değerlendirmelerin geçmişten başlayıp, şimdiki zamana ve oradan da geleceğe uzanan insan yaşamı hakkında onlara neler söylediğini belirlemektir..."² Her millet için tarih yazıcılığının başlangıcı, yöntemi, etki alanı ve gelişim süreci farklı olmuştur. Osmanlılarda vakayinamelerle başlayan sistematik tarih yazıcılığı Ermenilerde din adamlarının tuttuğu kayıtlarla başlamıştır. Buradan anlaşılacağı gibi, her iki tarih yazıcılığında da bağımsız bir şekilde gelişimden çok devlete ve kiliseye bağlı bir gelişim süreci yaşandığı görülmektedir. Osmanlı tarih yazıcılığı için ilerleme basamakları devlete ve padişaha itaat; Ermeni tarih yazımı için kiliseye ve din adamlarına itaat şeklindedir.

Zaman geçtikçe insan düşüncesi, insan ihtiyaçları ve yaşam şartları değişmiştir. Bu değişikle bağlantılı olarak tarih yazım şekilleri değişmiş ve günümüze gelene dek farklı aşamalardan geçmiştir. En basit anlamda kaydetmek hedefiyle başlanan tarih yazıcılığı zamanla karmaşıklaşarak kullandığı yöntem ve araçları geliştirmiş, bulunduğu çağın gereksinimlerine hizmet edecek bir hal almıştır. Çağa ve bölgeye göre oluşan

² Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, Çeviren Hülya Kocaoluk, YKY, İstanbul, 2012, s.18.

tarihçilik yöntem ve tekniklerinin her biri kendi temsilcilerini ortaya çıkarmış ve kendine ait özellikleri oluşturmuştur.

Tarih yazım şekillerinden ilki hikâyeci tarih yazımıdır. Geçmişten günümüze insanlar kendilerine ve atalarına dair hikâyeler anlatmışlardır³. Bu türün en önemli özelliği hikâyelere, efsanelere ve mitolojik öğelere dayanmasıdır. Genel olarak 18. yüzyıla kadar hikâyeci tarih yazımı tüm dünyada benimsenen tarih yazımı olmuştur. Bir diğer tarih yazım şekli ise öğretici tarih yazımıdır. Bu şekilde yazılan tarihçilikte amaç geçmişten ders çıkarmak ve aynı hatalara tekrar düşmemek için uyarılarda bulunmaktır. 19. yüzyıla değin bu tarihçilik anlayışı varlığını sürdürmüştür. Öğretici tarih anlayışında, anlatılan ve vurgulanan her şey başarıya ve üstünlüğe dairdir; yenilgiler ve başarısızlıklarla ilgili bilgiler az yer tutar. Bu tür tarih anlayışında amaç faydalı olmak, öğretmek ve tecrübe kazandırmak olduğu için anlatılan olaylar gerçek olaylardır. Hikâyelere ve efsanelere yer verilmez. Ayrıca bu tür tarih yazıcılığında, başarılı şahısların hayat hikâyelerine yer verilerek topluma örnek olacak kişilerin ön plana çıkması sağlanır⁴. 18. yüzyıl Ermeni tarih yazıcılığına ait üç örnek tarihçinin eserinde; gerçek olaylar üzerinden tarih yazıcılığı, başarılarla odaklı bir tarih yazıcılığı ve başarılı şahısların hayat hikâyelerinden örnekler verme şeklinde bir yazma şekli benimsendiği görülmektedir.

18. YÜZYIL ERMENİ TARİH YAZICILIĞI

18. Yüzyıl Ermeni tarih yazıcılığı Ermeniler için yeni bir tarih yazıcılığının başlangıcı olarak kabul edilir. Bunun en büyük sebebi, o dönemde Rusya'nın Ermeniler üzerindeki siyasi baskısıdır. Dönemin Rus hükümdarı Çar I. Petro Kafkaslar ile Osmanlı toprakları arasında tampon bir bölge oluşturmaya çalışıyordu. Bu amacını gerçekleştirebilmek için Ermenilerin yardımı gerekiyordu. Bu sebeple Rus Çarı Ermeni Kilisesi kanalıyla Ermeniler arasında birlik fikirleri yayma çabasına girişti. Çar bu sebeple yoğun propaganda faaliyetleri yürütmeye başladı⁵. Bu dönemde Ermeni diasporasının yoğun olduğu merkezler Rusya ve Hindistan'dı. Çar'ın hedefi Ermeniler'den destek alarak Akdeniz ve Hint Okyanusu'na inmekti. Hindistan'da ticaret yaparak sermaye biriktirmiş büyük bir Ermeni grup vardı. Çar onları da bağımsızlık ve kurtuluş propagandalarıyla etkileyerek kendi amacını gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu sebeple dönemin tarih yazıcılığında büyük ölçüde Rus etkisi görülmektedir⁶. Ancak başlangıç itibariyle, Miladi 5. Yüzyıldan başlayarak 18. Yüzyıl boyunca devam eden

³ Mark T. Gilderhus, *Tarih ve Tarihçiler-Tarih Yazıcılığına Giriş*, Çeviren Emine Sonnur Özcan, Atıf Yayınları, 2014, Ankara, s.14.

⁴ Cairns, Grace, *Philosophies of History*, NewYork, 1962, ss.244-277.; François Cadio vd., *Tarih Nasıl Yapılır*, Çeviren Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

⁵ Abram A.G., Abramyan R.A., *Divan Egia Karnetsi*, 1968'den Aktaran Aygün Attar, "Ermeni Tarih Yazıcılığı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXII, Sayı/Number 1, Temmuz/July 2007, 1-18.

⁶http://www.anunner.com/repository-articles/armenian-people-history/36._ՀԱՅ_ԱՉԱՏԱԳՐԱԿԱՆ_ՄԻՏՔԸ_18-րդ_ԴԱՐՈՒՄ_ՀՈՎԱԾՓ_ԷՄԻՆ: [13.10.2017, 23.42]

Ermeni tarih yazıcılığı anlayışı kilise çevresinde şekillenmiş ve “Büyük Ermenistan” hayali ve hedefiyle devam etmiştir⁷.

18. Yüzyılda yaşamış olan Hovsep Emma (Հովսեփ Էմմա) adlı bir Ermeni aydının cümlelerini inceleyecek olursak Ermenilerin 18. Yüzyıldaki düşünme ve yazma yöntemlerinin tarihçiliklerine nasıl yansıdığı noktasında bir örnek görmüş oluruz. “Yaşadığım sürece vatanıma hizmet etmeliyim. Savunmasız insanları kurtarmak için doğdum. Kimse beni durduramaz. Bu, Tanrı'nın isteğidir.” «Զանի ես սարքում եմ, պետք է ծառայեմ իմ հայրենիքին, ե եթե ես ծնված եմ, որպեսզի ազատեմ իմ անապշտական ժողովրդին, սպա ոչ ոք չի կարող արգելք լինել ինձ: Աստծու կամքն է, որ պիտի կատարվի»⁸: Bu örnekten de anlaşıldığı gibi 18. Yüzyıl Ermeni tarih yazıcılığına; vatan ve millet sevgisi, vatana hizmet tutkusu, insanlık ve dinin etkisi gibi temalar damgasını vurmuştur.

18. yüzyıl Ermeniler için, Başpapaz Mıkhitar'ın aydınlanma faaliyetlerini sürdürdüğü bir Rönesans çağı olarak anılmaktadır. Mıkhitar, Ermeniler için aydınlanma hedefi taşıyan bir dini cemaat kurmak ister⁹. “Mıkhitar'ın ve okulunun her türlü faaliyetinin ilham kaynağı, bu temel inançta, yaşamın dini ve hümanist anlayışında yatar; bu öyle bir faaliyettir ki insani ve toplumsal etkinliğin en farklı kesimlerini sarmalayacak ve içine alacak derecede yayılır ve dal budak sarar; diller, edebiyat, bilimler, eğitim, sanatlar, tarih, tiyatro, şan, halk gelenek ve görenekleri, gündelik yaşama ilişkin pratik bilgiler: yalnızca ruhani ve bilimsel ifadelerde değil aynı zamanda maddi ve halkı ilgilendiren olaylarda, terimin en geniş anlamıyla kültür...”¹⁰ Bu ifadelerde de belirtildiği gibi 18. yüzyıl Ermeniler için önemli bir çağ olmuştur ve “Mıkhitarist Çağı” olarak isimlendirilmeye başlanmıştır. Bu çağ Ermeni entelektüellerinin ve aydınlarının gelişim çağı olmuştur¹¹.

Bu dönemde okul kitapları ve bilimsel yayınlardan başka, tarım, arıcılık, muhasebe kitapları, yaşamöyküleri, etnografya, tarihsel topografya, dil ve çeviri konularında da çalışmalar başlamıştır. İlk Mıkhitarist okul ise 1747 yılında Transilvanya'da açılmış olup, bir entelektüel ve yazar kuşağı yetiştirmiş olan okuldur. Bu dönemde tarih yazıcılığı da Katolikos III. Kırımlı Apraham'la canlanır¹². Onu takip eden başka tarihçiler olsa da bu çalışmanın kapsamını, eserlerinde Osmanlı Tarihi ve Türkler ile ilgili bilgiler vermiş olan üç Ermeni tarihçi oluşturmaktadır.

⁷ Aygün Attar, “Ermeni Tarih Yazıcılığı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXII, Sayı/Number 1, Temmuz/July 2007, 14.

⁸ Հայոց պատմություն: Հնագույն ժամանակներից մինչև օրերը: Երևան 2012 թ., էջ 254-258:

⁹ Gerard Dedeyan (Derleyen), *Ermeni Halkının Tarihi*, Çeviren Şule Çiğtaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 411-412.

¹⁰ Gerard Dedeyan (Derleyen), *Ermeni Halkının Tarihi...*, s.413.

¹¹ Bu tanımlamayı Tarihçi Leo 1946 yılında Erivan'da yayımlanan Hayots Badmutyuan, Ermenilerin Tarihi adlı kitabında yapmıştır.

¹² Gerard Dedeyan (Derleyen), *Ermeni Halkının Tarihi...*, s.414-417.

18. YÜZYIL ERMENİ TARİHÇİLERİ'NDEN ÖRNEKLER

18. Yüzyıldan Üç İsim

18. Yüzyıl Ermeni tarihçileri arasında, eserlerinde Osmanlı Tarihinden ve Türklerden bahsetmiş olan üç tarihçi vardır. Bu konuda yapılan çalışmalar sonucu belirtilen üç şahsın ismine ve çalışmalarına rastlanmıştır. Bu isimlerden ilki rahip ve tarihçi olarak bilinen Giritli Abraham G. Kretatsi (Աբրահամ Գ Կրետացի) dir. İkinci isim Mikayel Çamçıyan (Միքայել Չամչյան) dir. Bu çalışmada aktarılacak olan üçüncü isim ise, Abraham Yerevantsi (Աբրահամ Երևանցի) dir. Öncelikle bu üç Ermeni tarihçinin hayatı ile ilgili kısa bilgiler verilecek ve sonrasında yazarların eserleri tanıtılacaktır.

18. yy. Ermeni Tarih Yazıcılığının Öncüsü: Abraham G. Kretatsi

Abraham G. Kretatsi (Աբրահամ Գ Կրետացի), Girit'li İbrahim ya da Katolikos III. İbrahim olarak da bilinir. On yedinci yüzyılda Girit Adası'ndaki Kandiye'de doğmuştur. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekte ve kayıtlarda on yedinci yüzyıl olarak geçmektedir. 18 Nisan 1737 yılında Ermenistan'daki Vağarşabat'ta hayatını kaybetmiştir. Ermeni din adamı ve tarihçi olarak bilinen Kretatsi'nin, eğitimi ve sosyal hayatı ile ilgili yeterli bilgi yoktur. Türkçe ve Ermenice bilmektedir. Osmanlının Erivan Valisi Hüseyin Paşa onun, Ermeni dini hiyerarşisinde en üst makamda olduğunu belirtmiştir¹³.

Abraham G. Kretatsi, 1709 yılında Tekirdağ'a rahip olarak görevlendirilmişti. 1709-1734 yılları arasında Tekirdağ'da Piskoposluk yaptığına dair kayıtlar vardır. Kretatsi, 1734 yılında ise tüm Ermenilerin Katolikosu olmuştur¹⁴. Abraham G. Kretatsi'nin Katolikosluk yaptığı 1734-37 yılları arası Ermeniler için zor bir dönemdi. Transkafkasya'daki siyasi durum istikrarsızdı. Çünkü o dönemde Osmanlı ile İran arasında yıkıcı savaşlar sürmekteydi. İranlılar Nadir Şah komutasında çarpışmaktaydılar. İranlılar daha önce Osmanlılara kaptırdıkları -Erivan'ı da içine alan bölgeyi- Osmanlılardan geri almışlardı. Bunu fırsat bilen Abraham G. Kretatsi, İran Kralı Nadir Şah ile iyi ilişkiler kurdu ve Şah'ın güvenini kazandı. Bu durum ona hem prestij hem de avantajlar sağladı. Böylece sürgündeki birçok Ermeniye kurtardı. Bundan

¹³ http://www.anunner.com/name/biography/ԱԲՐԱՀԱՄ_Գ_ԿՐԵՏԱՑԻ?lang=en [06.10.2017, 10.13]; Անասյան Հ., Հայկական մատենագիտություն, հ. 1, Ե., 1959.; Աբրահամ Գ, Պատմության Անցից Տեան Աբրահամու՝ Սրբազան Կաթողիկոսին Հայոց Թափրդադրոյ, առ Նաղրշահ Արքային Պարսից, Կալկաթա, 1796: «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, գլխ. Հովհ. Այվազյան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., էջ 10, Երևան, 2002: Անասյան Հ., Հայկական մատենագիտություն, հ. 1, Ե., 1959:

¹⁴ Abraham G Kretatsi, 1734 yılında, Abraham B. Hoşabetsi (Աբրահամ Բ Խոշաբեցի)'den sonra tüm Ermenilerin Katolikosu olmuştur. Onun ardından ise Gazar A. Cahketsi (Գազար Ա Չահկեցի) tüm Ermenilerin Katolikosu olmuştur.

başka, Eçmiyazin Katolikosluğunu bütüncül haklara kavuşturdu. Kretatsi'nin arabuluculuğu ile Melik Hakobyan Erivan'da bir banka açıp gümüş ve bakır paralar kesmeye başladı. Abraham G. Kretatsi, Nadir Şah ile son olarak 1736 yılında görüştü. O görüşmeyi ve o zamanki olayları da eserinde ayrıntılarıyla yazmıştır¹⁵.

Abraham G. Kretatsi'nin en önemli eseri¹⁶, hayatının son iki yılında yazmış olduğu *Jamanakagirutyun (Ճամնակագրութեան Կրօնիկ)* adlı eserdir. Kretatsi bu eserde, 1734-1736 Osmanlı-İran savaşını tüm ince ayrıntıları ile anlatmıştır. Ayrıca, Transkafkasya'daki istikrarsız siyasi durumu, Nadir Şah dönemini, Nadir Şah'ın Erivan'a gelişini, Osmanlı Devleti'ne karşı seferini ve bozkırdaki taç giyme törenini de ayrıntılarıyla yazmıştır. Buna ek olarak, 1735 yılındaki Yeghvard Savaşı¹⁸ ve bu savaşta Ermeni gönüllülerin karşı tarafa yardımı sonucu Osmanlı Devleti'nin aldığı yenilgiyi de anlatmıştır. Bölgeye yapılan Osmanlı saldırıları sonucu bölgenin ekonomik olarak zor duruma düşmesi, yiyecek kıtlığı yaşanması ve kolera, tifüs gibi hastalıkların ortaya çıkması konusunda da bilgiler mevcuttur. Ayrıca Kretatsi'nin eserinde Osmanlı ordusunun durumu hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı ordusunda Ermeni, Yunan, Arnavut ve Bosnalı askerlerin bulunduğu ve Arnavut ve Bosnalı askerlerden bazılarının Müslüman oldukları kaydedilmektedir. Müslümanlığı kabul etmeyenlerin askerlik yapmamak için cizye vergisi verdiği belirtilmektedir¹⁹.

Abraham G. Kretatsi'nin *Kronik* adlı tarih kitabı, 18. Yüzyıl Osmanlı, İran, Rusya, Avusturya ve Transkafkasya tarihi için önemli bir kaynaktır. Döneme ait siyasi, sosyal ve ekonomik yapıyı ayrıntılı bir şekilde anlatması ve haritalar yardımıyla bölgeye dair bilgi vermesi de kitabı önemli kılan diğer özelliklerdir. Bu kitabın diğer bir özelliği de -adından da anlaşılacağı gibi- olayları oluş sırasına göre anlatılmasıdır. Yeni başlayan her pasajda anlatılan olayın tarihi gün, ay, yıl olarak verilmiş ve olaylar sırayla ve ayrıntılarıyla anlatılmıştır²⁰. Bölge adı, olayın geçtiği mekân adı, olayın maruz kaldığı yerler ve olayda yer alan kişiler adlarıyla ve kişisel özellikleriyle yazılmıştır.

¹⁵ Agop Jack Hacikyan, *The Heritage of Armenian Literature: From the eighteenth century to modern times*, Wayne State University Press, 2005, ss.109-110.

¹⁶ Ek 1'de kitabın Ermenice kapağı; ek 2'de Ermenice ve Rusça kapağı yer almaktadır.

¹⁷ Bu kitap, 1796 yılında Kalküta'da; 1870 yılında Eçmiyazin'de basıldı. 1876 yılında Marie Brosset tarafından Fransızca'ya çevrildi. 1973 yılında ise Rusça'ya çevrildi. 1999 yılında George A. Bournoutian tarafından *The Chronicle of Abraham of Crete* adıyla yayımlandı. (Bu bilgi, *The Heritage of Armenian Literature: From the eighteenth century to modern times*, Agop Jack Hacikyan, Wayne State University Press, 2005, s.110'dan alınmıştır.)

¹⁸ Abraham G. Kretatsi'nin *Kronik* adlı eserinde anlattığı ve 1735 Yeghvard Savaşı diye geçen savaş 1735-1739 yıllarında devam etmiş olan Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı'dır.

¹⁹ Հայկական համառոտ հանրագիտարան, հատոր 1, Ե., ՀԽՀ գլխավորխմբագրություն, 1990, էջ: 21; George Bournoutian, *The Chronicle of Abraham of Crete by Catholicos Abraham of Crete*. vi+190, cloth. Critical Text. Topic: History/Iran-Armenia., 1999, pp. 1-4.

²⁰ Buna örnek olarak kitabın 3. Pasajından bir kısım alalım. Bu pasaj, anlatılan olayın tarihi, yeri ve olayda geçen kahramanlara örnek olarak verilmiştir.

Յետ յողևորելոյ զտղայսն ի սուրբ Կարապետ առաջիկայ երկուշաբթին, որ էր օգոստոսի ԻԷ (27), հրաման ետ սպասաւորացն պատրաստութիւն տեսանել առ ի գնալ ի վանորայսն: Քանզի ասաց թէ՛ «Եւ իմ սիրտս կարի նեղացեալ է, զի հեռուն հետէ ի դուրս չեմ ելեալ»: Եւ առեալ զիս ընդ իւր եւ զայս ի վարդապետացն՝ աւելի քան զԺ (10), եւ այսպէս ուրախութեամբ գնացինք:

Kitabın dili açık ve anlaşılır bir Ermenicedir. 18. Yüzyıl Osmanlısına dair çok önemli bilgileri barındırması; o dönemdeki Osmanlı-Rusya, Osmanlı-İran, Osmanlı-Avusturya ilişkileri hakkında bilgiler sunması bu eseri, 18. Yüzyıl Osmanlı tarihi ve tarih yazıcılığı için daha da önemli kılmaktadır.

Dil Bilimci Bir Entelektüel: Mikayel Çamçıyan

18. Yüzyıl Ermeni tarih yazıcılığı konusunda incelenecek ve bilgi verilecek ikinci isim, Mikayel Çamçıyan (Միկայել Չամչյան) dır. Mikayel Çamçıyan 1738 yılında İstanbul'da doğmuş ve 1823 yılında burada hayatını kaybetmiştir. Mikayel Çamçıyan'ın dedesi bir zamanların tanınmış edebi ve kültürel karakterlerinden Hovakim Çamçıyan'dır. Dilbilimci ve çevirmen olan Hovakim Çamçıyan aynı zamanda birkaç önemli Ermeni Şirketinin onursal üyesidir. Birçok Ermeni entelektüelin eğitimi için de maddi destek sağlamış prestijli bir isimdir. Mikayel, ünlü coğrafyacı Gukas İnciciyan'ın kardeşinin oğlu ve birçok başarılı ismin akrabasıdır. Kısaca Mikayel Çamçıyan önde gelen bir Ermeni ailesinin oğludur²¹.

Mikayel Çamçıyan, Ermeni tarihçi, keşiş, ilahiyatçı, teolog, eğitimci ve dilbilimcidir. 23 yaşında Venedik'e gitmiş ve Mihiteryan Birliği'nin üyesi olmuştur. 1769 yılında Basra ve Bağdat'taki Ermeni Katolik cemaatinin manevi lideri olarak atanmıştır. 1776-89 yılları arasında, Transilvanya'daki Ermeni okullarının yöneticisi olmuştur. 1789-91 yılları arasında, Mekhitarist Cemaat Komitesinde üst düzey bir görevli olarak yer almıştır. Yunanca, Latince, İtalyanca, Fransızca, Almanca, İbranice, Asurca, Sanskritçe, Farsça ve Türkçe bilmektedir²².

Mikayel Çamçıyan, 1779 yılında bir Ermeni dil bilgisi kitabı yayınlamıştır²³. Bu kitap, 1779, 1801 ve 1831 yıllarında Venedik'te üç defa basılmıştır²⁴. Onun birçok dini eseri ve bir dil bilgisi kitabı olmasına rağmen asıl önemli eseri tarih kitabıdır. Bu kitap²⁵, 1784 yılında baskısı yapılmış olan *Hayots Patmutyuni (Հայոց Պատմությունը) Ermeni Tarihi*²⁶ adlı kitaptır. Bu kitap, Ermeni Tarihi'nin başlangıcından itibaren 18. Yüzyılı kapsayan üç ciltlik bir eserdir. Çamçıyan, Ermenilerin tarihini altı bölüme ayırarak incelemiştir. Birinci cildin ilk bölümünde Ermeni halkının kökenini incelemiştir. Çamçıyan, yalnızca Ermeni halkının kökenini yazmakla kalmayıp aynı zamanda Hayk, Aramanyak, Aramayis ve Ara Ermeni devletinin temellerini atan tarihsel figürler olduğunu düşündüğünü de yazıyor. Ona göre Ermeni halkı kendi dillerini konuşan Nuh oğullarından gelmiştir. Birinci cildin ikinci bölümünde Kral Arşak dönemini ve Ermeni alfabesinin tarihini detaylı bir şekilde anlatmaktadır. İkinci

²¹ Հայրորդով է 1988 թ., «Արտասահմանյան հայրորդուների բաժնի» շրջանակներում:

²² "Ով ով է. Հայեր", կենս. հանրագիտ., հատոր ք., Երևան, 2007: http://www.encyclopedia.am/pages.php?bId=1&hId=1335#to_top [11.10.2017, 19.49]

²³ Bu kitabın adı *Kerakanutiun Haykazian Lezvi (Քերականություն Հայկազան լեզուի) Ermeni Dilinin Grameri* adlı kitaptır.

²⁴ Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, Aras Yayınları, İstanbul, 2003, s.156.

²⁵ Ek 3'de Mikayel Çamçıyan'ın kitabının kapağı verilmiştir.

²⁶ 1983 yılında Venedik'te kitabın tıpkıbasımı yapılmıştır.

ciltte yazar, Ermenilerin Pers, Bizans ve Arap işgalcilere karşı giriştiği savaşları ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Yazar, üçüncü bölümde Arap egemenliği dönemini; dördüncü bölümde Bagratuni Krallığı dönemini; beşinci bölümde Rubinyan Krallığı dönemini; altıncı bölümde Türk-Fars hâkimiyeti dönemini incelemiştir²⁷. Eserde ayrıca İstanbul ile ilgili tarihi konulara da yer verilmiştir. Örneğin, 1660 yılında meydana gelen İstanbul'un en büyük yangını ile ilgili ayrıntılı bilgiler vardır²⁸.

Mikayel Çamçıyan, yazdığı altı bölümlük (üç ciltlik) bu eserle Ermeni bir aydın ve vatansever bir bilim adamı olarak, Ermeni halkının tarihini, kültürel hayatını, Ermeni tarihi çalışmalarının gelişimini özetlemiştir. Ayrıca bu kitap Ermeniler için, Ermeni romantik milliyetçiliğinin başlangıcını işaret etmektedir. Movses Horenatsi'den sonra başlangıcından itibaren bütüncül bir tarih yazmak için girişilen ilk kitap olması da önemlidir. Bu sebeple tarihsel düşüncenin gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Ayrıca olaylar kronolojik bir bütünlük içinde anlatıldığı için Ermeni halkı adına ilk kez tarihsel süreklilik içinde geçmişin resmi çizilmiş oldu. Olaylar sırasıyla anlatıldığı için gerçeklik payı yüksektir. Bu da Ermeni halkının kendi tarihini öğrenme isteğini arttırmıştır. Ayrıca, o zamana kadar bilinmeyen kaynaklar kullanılması da eseri değerli kılmaktadır. Roma kaynaklarının kullanılması ve yazılan bir bilginin diğer kaynaklarla doğrulanması Ermeni tarih bilimi fikrinin gelişmesine katkı sağlamıştır²⁹. Paruyr Sevak, bir cümleyle Mikayel Çamçıyan ile ilgili düşüncesini şu şekilde aktarmıştır: "...Yeni tarihçiliğimizin başlangıcında "Ermeni Tarihi" adlı eseriyle, Mikayel Çamçıyan halkımızın uyanmasında ve bilinçlenmesinde çok şey yaptı; bunu unutmak büyük bir günah olur...".

Mikayel Çamçıyan'ın *Ermeni Tarihi* adlı kitabı incelendiğinde ilk göze çarpan özellik, olayların bir tarih sırası içinde verilmesidir. Ermenilerin kökeni ile ilgili bilgilerle başlayan kitap sırasıyla Ermeni Prenslüklerinden bahsederek devam etmektedir. Bu kitapta vurgu yapılan diğer bir konu ise halkın vatanseverlik ve ulusal benlik konularında bilinçlendirilmesi gerektiğidir.

Sosyo-ekonomik Tarih Yazarı: Abraham Yerevantsi

Ermeni tarih yazıcılığı için örnek olacak üçüncü isim Abraham Yerevantsi (Աբրահամ Երևանցի) dir. Erivanlı İbrahim olarak da bilinen yazar, 18. Yüzyıl Ermeni tarihçisidir. Hayatı hakkında çok az şey bilinen yazarın doğum tarihi 1680, ölüm tarihi 1740 yıllarıdır.

²⁷ Ս. Պողոսյան, Միքայել Չամչյան: Հայ մշակույթի նշանավոր գործիչները. V-XVIII դարեր, Ե., Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, էջ 522-529:

²⁸ Kevoork Pamukciyan, *Biyografileriyle...* s.156.

²⁹ Ուրբուջյան, Ա. Ա., Միքայել Չամչյան (կյանքի և գործունեության համառոտ ուրվագիծ). Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների, 1988, no 9. էջ 71-85:

Yazdığı eser, 1721-1736 Savaşlar Tarihi³⁰ (Պատմութիւն Պատերազմացւոյ 1721-1736 թուի) isimli eserdir. Erivan şehri ile ilgili çok kıymetli topografik bilgileri ve Osmanlıların Ermeniler ve İranlılarla yaptığı savaşları anlatır. Kafkaslar ve Türk-İran ilişkileri için değerli bir kaynaktır. Eser, kronolojik olarak Afgan isyanı ve Nadir Şah'ın saltanatı dönemi olaylar dizinini anlatır³¹. Çağdaşı diğer eserlere göre önemi, 18. Yüzyılın ilk yarısındaki politik ve sosyo-ekonomik olaylara yoğunlaşarak bölge hakkında bilgiler vermesidir. Ayrıca İran-Afganistan; Osmanlı-Afganistan ve İran-Osmanlı arasında geçen savaşlara da yer verir. Eser, Safavi Devleti'nin 1722 yılındaki yıkılışı ile ilgili bilgiler vererek başlar ve devam eder. Eserin devamında, Osmanlıların 1724 yılında Erivan Hanlığı'na saldırımlarını ve şehirdeki insanların direnciyle karşılaşmalarını da ayrıntılarıyla anlatmaktadır³².

Abraham Yerevantsi'nin yazmış olduğu tarih kitabı kronolojiye dikkat edilerek hazırlanmıştır. Eser sadece siyasi tarih içeren bir kitap değildir. Aynı zamanda sosyal ve ekonomik olaylardan da bahsedilmiştir. Bu eser, Ermeni, Türk, İran ve Afgan tarihi için önemli bir Ermenice çalışmadır.

SONUÇ

Abraham G. Kretatsi (Աբրահամ Գ. Կրետացի), Mikayel Çamçıyan (Միքայել Չամչյան) ve Abraham Yerevantsi (Աբրահամ Երևանցի)'nin tarihçilikleri ve oluşturdukları eserler 18. yüzyıl tarih yazıcılığı bağlamında ele alındığında, dönemin tarih yazıcılığının özelliklerini göstermektedir. 18. yüzyıl, umumi ve resmi tarih yazıcılığının devam ettiği bir dönemdir. Bu döneme ait çalışmalarda, hükümdarların seferleri, zaferleri ve başarıları vurgulanmış ve olaylar gerçekçi bir dille ve ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Kullanılan dil sade ve anlaşılır; olay dizimi sıralı ve kronolojiktir. Bu dönemde yazılmış olan biyografiler, bibliyografya türünden eserler, elçi gözlem ve raporları, ansiklopedi maddeleri ve anonim dergi türleri dönemin tarih yazıcılığına örnek olarak gösterilebilecek olan eserlerdendir. Dönemin tarih yazıcılığına ait

³⁰ *Savaşlar Tarihi* adlı kitabın orijinal el yazması, Venedik'deki Mikhitarist Cemaat Kütüphanesi'ndedir. 1938 yılında Erivan'da, 1939 yılında Rusya'da Rusçaya çevrilmiş olarak yayınlanmıştır. Ayrıca, *History of the Wars (1721-1738)* adıyla George A Bournoutian tarafından 1999 yılında Ermenice'den İngilizce'ye çevrilmiştir.

³¹ A. J. Hacikyan, ed. *The Heritage of Armenian Literature: From the Eighteenth Century to Modern Times*, Detroit, Wayne State University Press.,2005,pp. 131–140.; Հայկական Միություն (Erivan Tarihi 1500-1800, (ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ 1500–1800 ԹԹ.) adlı kitapta, dönemin genel özelliklerinden bahsedilir ve 1502 yılında Şah İsmail'in yakalanması; 1514-1550, 1551-1555 dönemleri Türk-İran savaşları anlatılır. Şah Abbas'ın 1603-1604 dönemindeki istila ve işgali ile devam eden bölüm Sultan IV. Murat'ın 1635 yılındaki seferi de dâhil olmak üzere anlatılır ve 16. ile 18. Yüzyıl arasındaki Ortadoğu'nun resmi çizilmiş olur. Aslında 222 yıl süren Türk-İran Savaşları (1513-1735) anlatılır. Հակոբյան Թ., Երևանի պատմությունը (1500-1800 թթ.). – Եր., Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 1971:)

³² George Bournoutian, *The History of Vardape tAra-k'el of Tabriz* (2 vols.), 2005-2006. The most important primary source on the political and socioeconomic conditions of the territory of Armenia in the 17th century - Critical Text. xix+1-280; xx+281-619, paper, OOP. Topic: History/Armenia, Iran, Armenian Diaspora.

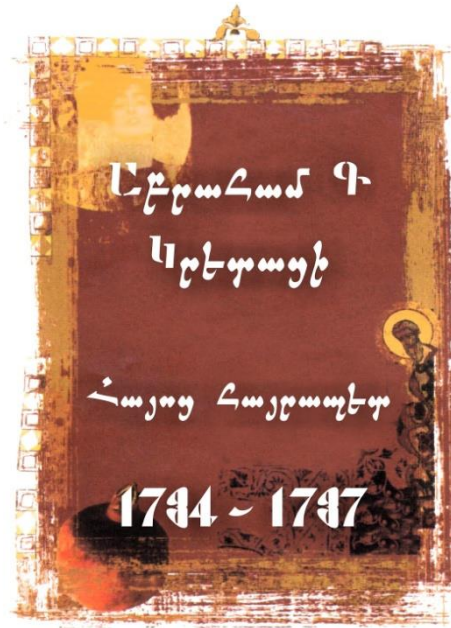
18. Yüzyıl Ermeni Tarihçilerinin Eserlerinden Osmanlı Tarihi'ne Katkı Örnekleri

özellikler düşünüldüğünde, her üç çalışmada da olayların kronolojik olarak dizimine özen gösterildiği, tüm olayların oluş sırasına göre sıralanmış ve açıklanmış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, tüm eserlerde geçen olaylar en ince ayrıntılarıyla aktarılmış; yer adları, bölge adları, kişi adları ve olay tarihleri ayrıntılı olarak belirtilmiştir. 18. yüzyıl Osmanlı Tarih yazıcılığının ortaya çıkardığı eserlerde de benzer özellikler görülmektedir. O dönemde, Osmanlı Tarih yazımında da kronoloji, zaferler, başarılar ve biyografiler ön plandadır. Bu sebeple, Ermenice eserlerin 18. yüzyıl Osmanlı tarihine tamamlayıcı bilgi olarak katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yöntem ve usul olarak paralel giden Osmanlı ve Ermeni tarih yazıcılığına ait eserlerin birlikte kullanımıyla ortaya çıkan eserler tarih bilimi için büyük bir zenginliktir. Döneme ait farklı dilden kaynakların kullanımı Osmanlı Tarihine dair bilgileri zenginleştirici unsurlardandır. Bu husus düşünülerek 19. yüzyıl Ermeni tarihçileri ve onlara ait eserlerin tanıtıldığı ayrıntılı bir kitap çalışması makalenin yazarı tarafından hazırlanmaktadır.

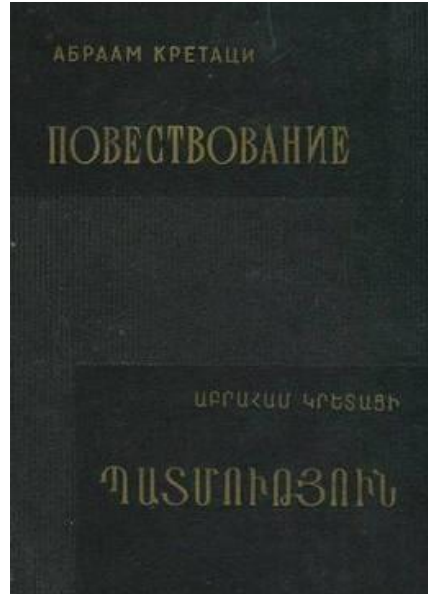
EKLER:

Ek 1: Abraham G. Kretatsi'nin *Jamanakagirutyun (Ճամնակագրութիւն) Kronik*

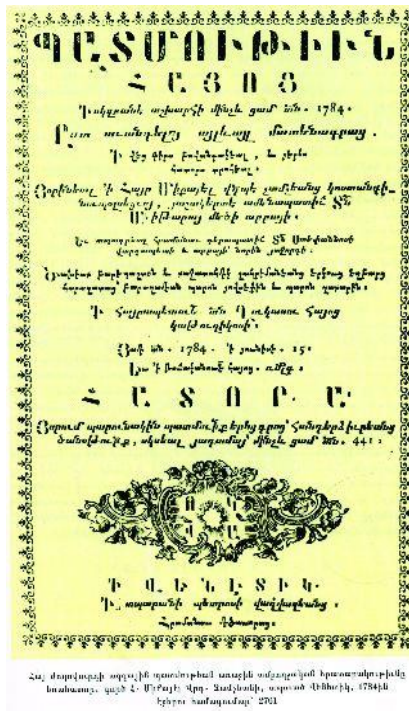
Kitabı'nın kapağı.

Ek 2: Abraham G. Kretatsi'nin Kitabı'nın Rusça ve Ermenice kapağı.

Ek 3: Mikayel Çamçıyan'ın Kitabı'nın kapağı.

Ek 4: Abraham Yervantsi'nin Kitabı'nın kapağı.

KAYNAKLAR

- Attar, Aygün, (2007), “Ermeni Tarih Yazıcılığı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXII, Sayı/Number 1, Temmuz/July.
- Bournoutian, George (1999), *The Chronicle of Abraham of Crete by Catholicos Abraham of Crete*. vi+190, cloth. Critical Text. Topic: History/Iran-Armenia.
- Breisach, Ernst, (2012), *Tarihyazımı*, Çeviren Hülya Kocaoluk, YKY, İstanbul.
- Cadio, François vd.,(2013), *Tarih Nasıl Yapılır*, Çeviren Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cairns, Grace, (1962), *Philosophies of History*, NewYork.
- Dedeyan, Gerard (Derleyen), (2007), *Ermeni Halkının Tarihi*, Çeviren Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gilderhus, Mark T., (2014), *Tarih ve Tarihçiler-Tarih Yazıcılığına Giriş*, Çeviren Emine Sonnur Özcan, Atıf Yayınları, Ankara.
- Hacikyan, A. J., (2005), ed. *The Heritage of Armenian Literature: From the Eighteenth Century to Modern Times*, Detroit, Wayne State University Press.
- Pamukciyan, Kevork, (2003), *Biyografileriyle Ermeniler*, Aras Yayınları, İstanbul.

Ութուջյան, Ա. Ա., Միքայել Չամչյան (կյանքի և գործունեության համառոտ ուրվագիծ).
Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների, 1988, no 9:

Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, Հատոր 1, Երևան, 1975.

Հակոբյան Թ., Երևանի պատմությունը (1500-1800 թթ.). - Եր., Երևանի
համալսարանի հրատարակչություն, 1971:

Հայոց պատմություն: Հնագույն ժամանակներից մինչև օրերը: Երևան 2012 թ:

Անասյան Հ., Հայկական մատենագիտություն, հ. 1, Ե., 1959:

Աբրահամ Գ, Պատմութիւն Անցից Տեառն Աբրահամու՝ Սրբազան Կաթողիկոսին
Հայոց Թաքիրդաղուոյ, առ Նադրշահ Արքայիւն Պարսից, Կալկաթա, 1796:

«Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, գլխ. Հովհ. Այվազյան, Հայկական
հանրագիտարան հրատ., Երևան, 2002:

Անասյան Հ., Հայկական մատենագիտություն, հ. 1, Ե., 1959:

Հայկական համառոտ հանրագիտարան, հատոր 1, Ե., ՀԽՀ գլխավորխմբագրություն,
1990.

"Ով ով է. Հայեր", կենս. հանրագիտ., հատոր ք., Երևան, 2007:

http://www.anunner.com/name/biography/ԱԲՐԱՀԱՄ_Գ_ԿՐԵՏԱՑԻ?lang=en [06.10.2017,
10.13]

http://www.encyclopedia.am/pages.php?bId=1&hId=1335#to_top [11.10.2017, 19.49]

http://www.anunner.com/repository-articles/armenian-people-history/36._ՀԱՅ_ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ_ՄԻՏՔԸ_18-րդ_ԴԱՐՈՒՄ_ՀՈՎՍԵՓ_ԷՄԻՆ: [13.10.2017, 23.42]